

Projectbureau SHA

Directie Onderwijs, Wayaca 33-A

Tel. 838225 / Fax 836039

E-mail: shatiger.aruba@setarnet.aw

Vakleerplan voor de Basiscyclus van het vak Persoonlijke Vorming

Auteurs

vakconsulent: Reina Riley - Hernandis

werkgroepleden: Karin Beukenboom
Nora Eleonora
Charles Lake

Aruba, 1 juli 2002

Colofon

Directie Onderwijs

Projectbureau SHA

Wayaca 33a

Tel 838225

Fax 836039

**Vakleerplan voor de basiscyclus
van het vak : Persoonlijke Vorming****Vakconsulent:**

Reina Riley - Hernandis

Wayaca 33a

Tel 838225

Fax 836039

curontaruba@setarnet.aw

Werkgroepleden:

Karin Beukenboom - EPB

Nora Eleonora - E.B.A.

Charles Lake - L.S.C.

Inhoudsopgave

Voorwoord door Projectbureau SHA	p. 3
1. Inleiding door de Vakconsulent	p. 4
2. Visie op het vak en overzicht van de domeinen binnen het vak	p. 5
3. Vaardighedenmatrix	p. 8
4. Doelstellingen	p. 12

Voorwoord door Projectbureau SHA

De start voor dit vakleerplan van Projectbureau SHA is gelegen binnen de training in december 2000, georganiseerd door Projectbureau SHA in samenwerking met Cito. De vakconsulent heeft samen met zijn werkgroepsleden het document verder vormgegeven.

Vakleerplannen geven inzicht in wat we willen bereiken met de leerling binnen de 2-jarige basiscyclus. Vakleerplannen vormen, net als eindtermendocumenten, de basis voor de keuze van methodes en de programmering van het vak binnen de basiscyclus. Na 4 á 5 jaar zullen deze vakleerplannen worden gereviseerd op basis van opgedane ervaring en nieuwe ontwikkelingen in het vakgebied.

Er zijn nu vakleerplannen van de volgende vakken:

Papiamento, Nederlands, Engels, Spaans, Frans (keuze), Algemene Sociale Wetenschappen, Persoonlijke Vorming, Science, Informatiekunde, Algemene Natuurwetenschappen, Wiskunde, Studiebegeleiding, Culturele Kunstzinnige Vorming, Lichamelijke Opvoeding en Kennis der Geestelijk Leven. Tevens is een vakleerplan ontwikkeld voor het vak Beroepenoriëntatie, dat in het derde jaar, het profielvoorbereidend jaar, plaats vindt. Daarnaast zijn er concept-eindtermendocumenten beschikbaar (januari 2000), die in de komende periode zullen worden herzien en volgens een inzichtelijke procedure worden vastgesteld.

Het eerste concept van de vakleerplannen is in de periode november 2001 - februari 2002 gescreend en van commentaar voorzien door een groot aantal mensen vanuit diverse geledingen. De vakconsulenten hebben hun vakleerplannen met het veld besproken en tevens hebben zij elkaars vakleerplannen van commentaar voorzien. Daarnaast zijn de vakleerplannen gescreend door panels bestaande uit leden van werkgroepen van SHA (de werkgroepen Begeleiding, Curriculum en Toetsing & Afsluiting), Examenbureau, Priepeb, IPA, EPB, EPI e.a. De bevindingen van deze panels zijn vastgelegd in een verslag (Screening vakleerplannen basiscyclus AVO, maart 2002) en de resultaten zijn door de vakconsulenten verwerkt (zie verslagen besprekingen naar aanleiding van screening, maart/april 2002).

In dit document treft u na dit voorwoord achtereenvolgens aan:

- Inleiding van de vakconsulent
- De visie op het vak en de wijze waarop het vak bijdraagt aan de algemene doelen van de basiscyclus
- De vaardighedenmatrix, waarin aangegeven is welke vakoverstijgende vaardigheden in dit vak worden gerealiseerd
- De doelstellingen van het vak, die de leerling na de tweejarige basiscyclus bereikt moet hebben. In de leerinhoud is aangegeven wat minimaal bereikt moet zijn. Ook zijn een aantal richtlijnen gegeven voor verbreding en verdieping van de stof.

Aan deze vakleerplannen is gewerkt door vakconsulenten en door werkgroepsleden afkomstig uit mavo, havo/vwo, EPB, EPI en IPA. Wij zijn deze mensen veel dank verschuldigd bij het concretiseren van de vernieuwing van ons AVO.

*Namens Projectbureau SHA,
Rene Herde, projectleider*

1. Inleiding

Het vak Persoonlijke Vorming is een nieuw vak in de cyclo basico. In eerste instantie waren er 15 vakken in het curriculum. De ervaring wijst uit dat deze brede aanbieding in vakken leidt tot overladenheid en versnippering in het programma.

Het vak Persoonlijke Vorming is een integratie van de vakken Humanitaire Educatie en Verzorging. Beide vakken bevorderen de persoonlijke ontwikkeling van de leerling.

Dit vakleerplan is opgesteld door de werkgroep Persoonlijke Vorming, die bestaat uit de volgende werkgroepsleden:

- Karin Beukenboom, docent aan de EPB voor de vakken Humanitaire Educatie en Verzorging.
- Nora Eleonora, TCD'er bij het Examen Bureau.
- Charles Lake, docent godsdienst op het La Salle College.
- Reina Riley, ontwikkelaar bij Directie Onderwijs, afdeling Curriculum.

Het vakleerplan is tot stand gekomen door samenvoeging van de vakleerplannen Humanitaire Educatie en Verzorging. Onze dank gaat naar de volgende personen die een bijdrage hebben geleverd aan deze twee vakleerplannen:

Marianne van de Kamp-Mevius (Vakconsulent Verzorging), Rodney Kamperveen (Verzorging), Candy Croes (Verzorging), Ingrid Milan (Verzorging), Akiem Lie Kwie (Humanitaire Educatie) en Carola Peeters (Humanitaire Educatie).

In de screening door de instanties betrokken bij het onderwijs en door de andere vakconsulenten zijn er op- en aanmerkingen gegeven. De aanwijzingen en verbeteringen aan de hand van deze screening zijn in de verschillende onderdelen van dit vakleerplan aangebracht.

In het vakleerplan staan de basisdoelstellingen die elke leerlingen van de cyclo basico kunnen bereiken. De doelstellingen bij Extra stof zijn bestemd voor de leerlingen die geïnteresseerd zijn in die thema's. Zelfstandig leren, brede vorming, arurbanisering en globalisering zijn zoveel mogelijk verwerkt.

Met de vakconsulent van ASW zijn er afspraken gemaakt over thema's die zowel in Persoonlijke Vorming als in ASW voorkomen. De volgende doelstellingen worden in het vakleerplan ASW of in de methode (leerinhouden) opgenomen:

Doelstellingen bij consument (Domein D).

Doelstellingen bij milieu (Domein E).

Met de vakconsulent Biologie is afgesproken dat bepaalde doelstellingen als leerinhouden aangegeven worden daar deze geen doelstellingen bij PV zijn maar middelen om doelstellingen te bereiken. Bijvoorbeeld: de leerling kan de functie van de verschillende voedingsstoffen omschrijven. De nieuwe doelstelling wordt: de leerling kan de relatie voedingspiramide en gezond eten herkennen. De verschillende voedingsstoffen zijn leerinhouden.

Wanneer Beroepenoriëntatie een nieuwe vakconsulent heeft, worden de overlappings in de subdomein F2 Toekomst besproken.

2. Visie op het vak en domeinen

Een uitgangspunt van de onderwijsvernieuwing is dat leerlingen zich bepaalde sociale en culturele vaardigheden eigen maken om zich weerbaar te kunnen opstellen in onze maatschappij. De inhoud van Persoonlijke Vorming draagt bij tot het bevorderen van een opbouwend sociaal gedrag en zal aanmoedigen tot een gezonde leefstijl. De gedragsvaardigheden helpen jongeren om positieve betrokkenheid op school, met thuis, bij vrienden en in de gemeenschap te ontwikkelen.

Visie op het vak

Persoonlijke Vorming richt zich op de ontwikkeling van de leerling op lichamelijk, emotioneel en sociaal gebied. Dit gebeurt vanuit een holistische visie. Persoonlijke Vorming levert een bijdrage aan de persoonlijke ontwikkeling van de leerlingen met het oog op (zorg)zelfstandigheid. (Zorg)zelfstandig in de zin van het optimaliseren van het eigen welzijn. Zorgzelfstandigheid betekent dat leerlingen voor zichzelf leren zorgen. Ze leren eigen keuzes maken en de bijbehorende consequenties en verantwoordelijkheid dragen.

Persoonlijke Vorming leert de leerling:

- (zorg)zelfstandig te zijn;
- de eigen gezondheid te bevorderen;
- keuzes te maken en de consequenties te dragen;
- de relatie tussen welzijn en de gezonde leefstijl en het maken van bewuste keuzes hieromtrent;
- verantwoordelijk te zijn voor het eigen handelen en stimuleert hun zelfsturend vermogen;
- de gemeenschapszin te ontwikkelen en bevordert het sociale gedrag.

Didactische uitgangspunten bij Persoonlijke Vorming

Bij Persoonlijke Vorming staat de leerling centraal, de leerkracht is een facilitator en begeleidt de leerlingen bij een proces van zelfontdekkend leren.

In Persoonlijke Vorming speelt samenwerkend leren een belangrijke rol. Naast kennis van groepsdynamica is psychologie van de adolescent bij de leerkracht sterk aanbevolen. Om de doelstellingen te realiseren is het een vereiste dat de leerling zich veilig voelt en dat de leerkracht openstaat voor eigen inbreng van leerlingen.

Naast kennis zijn bij Persoonlijke Vorming attitude en vaardigheden (skills) belangrijke aspecten van het leerproces. Om tot gedragsverandering te komen bij persoonlijke ontwikkeling is het oefenen van de vaardigheden (skills-training) belangrijk.

Arubanisering en mondialisering

De leerlingen in de Arubaanse samenleving vormen het uitgangspunt in de Persoonlijke Vorming. De thema's gaan uit van de belevingswereld van de leerlingen binnen deze maatschappij, in hun tegenwoordige rol en die als volwassenen later.

Hoewel Aruba een klein eiland is, staan onze leerlingen onder invloed van wat buiten Aruba gebeurt door de grote mobiliteit (migratie en toerisme) en globalisering. Vanuit de directe leefomgeving leggen wij de relatie naar de wereld. Al komen deze twee uitgangspunten niet

helemaal tot uitdrukking in de doelstellingen, het zal zichtbaar zijn in de methode die voor dit vak ontwikkeld wordt en in het handelen van de docent. Dit is dan zichtbaar in de programmering en methode.

Relatie met andere vakken

Zowel Persoonlijke Vorming als KGL streven naar het welzijn (well-being) van de mens. KGL laat jongeren kennis maken met een Bovenwezenlijke Wezen of kracht. Terwijl Persoonlijke Vorming de jongeren leert de eigen waarden in zichzelf ontdekken en hoe deze te gebruiken om goed te kunnen functioneren. Deze waarden zijn onder andere liefde, in jezelf geloven, vertrouwen, vriendschap, genot, trouw zijn en zelfcontrole.

ASW streeft de maatschappelijke vorming na, de bijdrage van de mens aan de maatschappij zodat deze maatschappij optimaal kan functioneren.

ICT is niet in de doelstellingen van Persoonlijke Vorming opgenomen. Er wordt een beroep gedaan op ICT. De leerlingen zullen bepaalde informatie op websites zoeken en bij project-onderwijs kunnen er verslagen met een wordprocessor verwerkt worden.

Domeinen/subdomeinen

Domein	Subdomein
A. Mijn eigen ik	1. Identiteit
	2. Puberteit
	3. Je lijf
B. Mijn leefstijl	1. Mijn dagelijks leven
	2. Voeding
	3. Seksualiteit
C. De ander en ik	1. Communicatie
	2. Relatie
D. Mijn thuis	1. Samenlevingsvormen
	2. Zorg voor thuis
E. Ik op Aruba	1. Ik in mijn barrio
	2. Rechten en plichten
	3. Gezondheid
F. Ik en de wereld	1. Rechten van het kind
	2. Toekomst
	3. Media

3. Vaardighedenmatrix

De vaardighedenmatrix bestaat uit een overzicht van algemene, vakoverstijgende vaardigheden die van belang worden geacht binnen het avo. In de matrix is vervolgens aangegeven welke vaardigheden in welk vak aan de orde komen en ook in dit vak worden geëvalueerd. Bij evaluatie kan gedacht worden aan een toetsvorm, maar dit hoeft niet het geval te zijn, de docent kan ook de vorderingen van zijn leerlingen op bepaalde vaardigheden op een andere wijze evalueren (bijvoorbeeld door observatie tijdens de les) en op basis hiervan concluderen of vaardigheden behaald zijn.

De vaardigheden zijn ondergebracht in 6 categorieën:

1. Vakoverstijgende vaardigheden
2. Leren uitvoeren
3. Leren leren
4. Leren communiceren
5. Leren reflecteren op het leerproces
6. Leren reflecteren op de toekomst

De vaardigheden die aangekruist zijn door het betreffende vak in de vaardighedenmatrix, zijn ook direct of indirect terug te vinden in de doelstellingen (hoofdstuk 4 van het vakleerplan).

De vaardighedenmatrix dient ertoe om enerzijds vaardigheden binnen de vakken expliciet aandacht te geven en anderzijds om grote overlap tussen vakken en overladenheid te voorkomen: de leerling hoeft niet bij elk vak te presenteren om aan het einde van de basiscyclus te realiseren dat een leerling zichzelf en eigen werk kan presenteren.

De vaardighedenmatrix is ontwikkeld op basis van een combinatie van verschillende producten:

- een overzicht van algemene vaardigheden dat in Nederland gehanteerd wordt in de basisvorming
- een vaardighedenmatrix die in eerder stadium op Aruba is ontwikkeld gericht op de basiscyclus van de EPB
- reacties van vakconsulenten en docenten en aanvullingen van diverse werkgroepen binnen SHA.

Voor elke doelstelling kan gelezen worden “de leerling kan”

1. Vakoverstijgende thema's	
1.1 het kennen van en omgaan met eigen en andermans normen en waarden	X
1.2 het onderkennen van en omgaan met de verschillen tussen de seksen	X
1.3 de relatie tussen de mens en de natuur en het concept van duurzame ontwikkeling	
1.4 het functioneren als democratisch burger in een multiculturele samenleving, ook in internationaal verband	X
1.5 het op een voor henzelf en anderen veilige manier functioneren in de eigen omgeving, met name ook in het verkeer	X
1.6 de maatschappelijke betekenis van technologische ontwikkeling, waaronder met name moderne ict	
1.7 de maatschappelijke betekenis van betaalde en onbetaalde arbeid	
1.8 de verworvenheden en mogelijkheden van kunst en cultuur, waaronder ook de media.	
2. Leren uitvoeren	
2.1 Nederlandse, Engelse, Spaanse of Papiamentto- teksten lezen, beluisteren en begrijpen	
2.2 schriftelijke en mondelinge teksten produceren in het Nederlands, Engels, Spaans of Papiamentto	
2.3 informatie in verschillende gegevensbestanden opzoeken, selecteren, verzamelen en ordenen	X
2.4 rekenvaardigheden toepassen, zoals hoofdrekenen, rekenregels gebruiken, meten en schatten	
2.5 voldoen aan eisen van milieu, hygiëne, gezondheid en ergonomie	X
2.6 doelmatig en veilig omgaan met materialen, gereedschappen en apparatuur	
2.7 algemene en domeinspecifieke computerprogramma's leren verkennen en gebruiken	
3. Leren leren	
3.1 informatie beoordelen (op betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid), verwerken en benutten	
3.2 strategieën gebruiken voor het aanleren van nieuwe kennis en vaardigheden (memoriseren, aantekeningen maken, schematiseren, verbanden leggen met aanwezige kennis , ...)	
3.3 strategieën gebruiken voor het begrijpen van mondelinge en schriftelijke informatie	
3.4 op een doordachte wijze keuzeproblemen oplossen	X
3.5 een eenvoudig technisch, natuurwetenschappelijk of maatschappelijk vraagstuk planmatig onderzoeken	X
3.6 persoonlijke ervaringen en opdrachten van anderen verwerken in woord, klank, beeld en beweging/gedrag	X
3.7 op basis van argumenten tot een eigen standpunt komen	X

4. Leren communiceren	
4.1 elementaire sociale conventies in acht nemen	X
4.2 overleggen en samenwerken in teamverband	X
4.3 passende gesprekstechnieken hanteren	X
4.4 verschillen in meningen en opvattingen benoemen en hanteren	X
4.5 culturele en seksegebonden verschillen tussen mensen benoemen en hanteren	X
4.6 omgaan met formele en informele afspraken, regels en procedures	X
4.7 zichzelf en eigen werk presenteren	X
5. Leren reflecteren op het leerproces	
5.1 een planning maken	X
5.2 het leerproces bewaken	
5.3 een eenvoudige product- en procesevaluatie maken en hieruit conclusies trekken voor volgende leermomenten	X
6. Leren reflecteren op de toekomst	
6.1 het inventariseren van de eigen mogelijkheden en interesses	X
6.2 het onderzoeken van de mogelijkheden voor verdere studie	
6.3 de rol en het belang van op school geleerde kennis, inzicht en vaardigheden	X
6.4 de wereld van arbeid en beroepen	
6.5 de mogelijkheden van vrijetijdsbesteding.	X

In de onderstaande matrix wordt aangegeven welke vaardigheden aan bod komen in de verschillende vakken.

		IK	ANW	Wi	BO	Sb	KGL	LO	CKV	PV	ASW	Eng	Fr	Pap	Sp	NI	tot
1 vakoverstijgende thema's	1.1						1	1	1	1						1	5
	1.2				1		1	1		1							4
	1.3		1				1		1		1						4
	1.4						1	1	1	1	1						5
	1.5						1	1									2
	1.6	1	1				1		1		1						5
	1.7				1		1				1						3
	1.8			1			1		1				1			1	5
2 leren uitvoeren	2.1	1	1	1		1		1				1	1	1	1	1	10
	2.2	1	1			1						1	1	1	1	1	8
	2.3	1	1	1	1	1		1		1	1	1		1	1	1	12
	2.4		1	1		1		1									4
	2.5		1							1							2
	2.6		1	1				1									3
	2.7	1	1	1		1		1								1	6
3 leren leren	3.1	1	1	1	1	1			1		1	1	1	1	1	1	12
	3.2	1	1			1			1		1	1			1	1	8
	3.3		1			1			1			1		1	1	1	7
	3.4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1						10
	3.5	1	1	1		1				1	1						6
	3.6	1	1			1		1	1	1		1	1	1	1	1	11
	3.7	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	1	1	14
4 leren communiceren	4.1		1	1		1		1		1	1	1		1	1	1	10
	4.2	1	1	1		1		1		1	1				1	1	9
	4.3		1			1				1	1	1		1	1	1	8
	4.4	1	1		1	1	1	1		1	1			1			9
	4.5						1			1	1						3
	4.6	1	1	1		1		1		1	1					1	8
	4.7	1	1	1	1	1		1		1	1	1	1	1	1	1	13
5 leren reflecteren op leerproces	5.1	1	1	1	1	1		1		1	1						8
	5.2		1			1					1						3
	5.3	1			1	1		1		1	1						6
6 leren reflecteren op de toekomst	6.1				1	1		1		1							4
	6.2				1												1
	6.3				1	1		1		1							4
	6.4	1			1						1						3
	6.5				1			1		1							3
		18	24	15	15	23	12	22	11	21	21	11	6	11	12	16	238

4. Doelstellingen voor de basiscyclus

Toelichting op de tabel

In de kop van de tabel is de naam van het vak alsmede het domein aangegeven.

In de linker kolom wordt (indien het domein verdeeld is in subdomeinen) de naam van het subdomein gegeven.

In de midden-kolom worden de doelstellingen geformuleerd. Deze doelstellingen kunnen gezien worden als basisdoelstellingen voor de basiscyclus, dat wil zeggen dat elke leerling zich moet kunnen herkennen in de doelstelling, in principe moeten aan het einde van de basiscyclus al deze doelstellingen bij elke leerling zijn gerealiseerd.

Indien dit in de inleiding (H1) is aangegeven en bij een aantal doelstellingen een (b) is geplaatst, betekent dit dat dit de echte basisdoelstellingen zijn, en de andere doelstellingen gezien kunnen worden als verdieping- of verrijkingstof.

De doelstellingen zijn genummerd: 1. Voor het eerste domein, 1.1 voor het eerste subdomein en 1.1.1 voor de eerste doelstelling.

In de kolom leerinhoud wordt aangegeven wat de leerinhoud zal zijn, voor zover dat nu al aangegeven kan worden. Meer gedetailleerd zal dat in een later stadium in de programmeringen worden vastgelegd. Tevens wordt aan de hand van de leerinhoud aangegeven wat als verdieping- of verbredingstof kan worden aangeboden.

Een voorbeeld voor het vak Wiskunde :

Vak:	<i>Wiskunde</i>	
Domein:	<i>3. Meetkunde</i>	
Subdomein:	Doelstelling basiscyclus	Leerinhoud (met basisinhoud en verbreding/verdiepingstof)
<i>3.1 Afbeeldingen</i>	<i>3.1.1 De leerling kan vlakke afbeeldingen van ruimtelijke situaties interpreteren, beschrijven en ruimtelijk voorstellen</i>	<i>Basisinhoud: foto's en plattegronden interpreteren, beschrijven en ruimtelijk voorstellen op papier</i> <i>Verdieping/verbreding:</i> <i>patroontekeningen, landkaarten en bouwtekeningen interpreteren, beschrijven, ruimtelijk voorstellen en weergeven op papier (al dan niet op schaal) en op computer</i>

Vak	Persoonlijke Vorming	
Domein	A. Mijn eigen ik	
Subdomein	Doelstelling	De leerling kan....
A.1. Identiteit	A.1.1. zijn positieve/negatieve karaktereigenschappen beschrijven A.1.2. activiteiten ondernemen die tot een positief zelfbeeld leiden A.1.3. de relatie tussen pesten en macht aangeven A.1.4. factoren voor een positief klimaat herkennen	A.1.1. eigen ik, mijn geschiedenis, de omgang met anderen, interesses, waar hij/zij goed in is, emoties, persoonlijkheid, jezelf zijn A.1.2. assertief, zelfvertrouwen, eigenwaarde, idolen omgaan met gevoelens, oppeppen, vernederen, onzekerheid, faalangst, kwetsbaarheid, afstoot-gevoel A.1.3. peerpressure, discriminatie (racisme), sociale contest, meeloper, slachtoffer, A.1.4. geborgenheid, saamhorigheid, vertrouwen, sfeer, acceptatie, tolerantie, veiligheid, klaar staan
A.2. Puberteit	A.2.1. lichamelijke veranderingen in de puberteit bij zichzelf herkennen A.2.2. psychische veranderingen in de puberteit bij zichzelf herkennen A.2.3 sociale veranderingen in de puberteit bij zichzelf herkennen	A.2.1. kenmerken secundaire geslachtsorganen, hormonen, onberekenbaar, persoonlijke hygiëne, omgaan met lichamelijke beperking A.2.2. eigen identiteit, onafhankelijkheid, loskomen, eigen keuzes, identiteitscrisis, onmacht, omgaan met sociaal emotionele beperking A.2.3. waarden en normen, peerpressure, eigen sociale kringen, stress, stressfactoren, aanpassingsproblemen Verbreidingsstof A.2.4. de bouw en functie van de lichaamsdelen huid en haar omschrijven m.n. poriën, talg, talgklier, zuurgraad, zonkracht, spf-factor
A.3. Je lijf	PERSOONLIJKE VERZORGING A.3.1. de rol van persoonlijke verzorging in relatie met puberteit beschrijven A.3.2. de verzorging van de lichaamsdelen huid en haar aantonen A.3.3. het belang van een goede lichaamshouding herkennen	PERSOONLIJKE VERZORGING A.3.1. uiterlijke verzorging, hygiëne en acceptatie, verzorgingsproducten, welzijn/persoonlijk geluk A.3.2. verschillende huidtypes, haar, jeudpustjes, acne, mee-eters, roos, transpireren A.3.3. zit-, werk-, loophouding, tilttechnieken, schoeisel

Vak	Persoonlijke Vorming	
Domein	B. Mijn leefstijl	
Subdomein	Doelstelling	De leerling kan....
B.1. Mijn dagelijks leven	B.1.1. de kenmerken van een gezonde leefstijl toepassen B.1.2. de relatie ongezond leefstijl en ziektes omschrijven B.1.3. zijn eigen leefstijl kritisch analyseren	B.1.1. sport, rust, ontspanning, voeding, hygiëne, roken, alcohol, ongezonde voeding, geen beweging, stress B.1.2. overgewicht, diabetes, hart en vaatziekten B.1.3. positieve en negatieve consequenties
B.2. Voeding	B.2.1. de relatie voedingsgewoontes en gezondheid omschrijven B.2.2. de relatie de voedingspiramide en gezond eten herkennen B.2.3. eigen eetgewoontes analyseren	B.2.1. anorexia, boulimia, voedingsdeficiëntie, gezonde voeding, B.2.2. koolhydraten, voedingsvezels, vet, eiwit, vitamines, mineralen, water, gezond eten B.2.3. gezonde en ongezonde voedingspatroon, junkfood, voedselverslaving
B.3. Seksualiteit	B.3.1. een mening vormen over de verschillende vormen van seksualiteit B.3.2. een mening vormen over de waarden en normen bij seksualiteit B.3.3. de rol van de geslachtsgemeenschap bij conceptie/bevruchting beschrijven	B.3.1. liefkozen, flirten, oogcontact, knuffelen, lief praten, body language, aantrekkelijkheid, openheid, onderling vertrouwen, verliefdheid, liefde, liefdesverdriet, B.3.2. eigenwaarde, zelfbeeld, zelfstandigheid, waarden en normen, geloof, peerpressure, modeverschijnsel B.3.3. primaire en secundaire geslachtsorganen, geslachtscellen, voortplanting, voorbehoedsmiddelen, veilig vrijen, family-planning Verbreidingsstof B.3.4. voor zichzelf een bewuste keuze maken voor wat betreft seksualiteit: onthouding, seksuele relatie, de eerste keer, eigen verantwoordelijkheid B.3.5. de consequenties van eigen keuze

Vak	Persoonlijke Vorming	
Domein	C. De ander en ik	
Subdomein	Doelstelling De leerling kan....	
C.1. Communicatie	C.1.1. het begrip communicatie omschrijven C.1.2. communicatievaardigheden toepassen C.1.3. factoren benoemen die de communicatie beïnvloeden	C.1.1. gesprek starten, aanhouden en afsluiten, verbale en non-verbale communicatie, discussie C.1.2. actief/passief luisteren, respect, open/gesloten vragen stellen, ik/jij boodschap C.1.3. verschil in opvatting, jaloezie, stress, stoom afblazen, geloofsovertuiging, vooroordelen, body language, stereotypen
	CONFLICTHANTERING C.1.4. de gedragingen kenmerkend voor conflictsituaties benoemen C.1.5. strategieën gebruiken die ingezet kunnen worden bij het oplossen van problemen/conflicten	CONFLICT C.1.4. botsing, vermijding, doordrukken van mening, koppigheid, ruzie, confrontatie, agressie, gevoelens en emoties C.1.5. dialoog, onderhandelen, vergeven, weerbaar zijn, compromis, respect
	GROEPSDRUK C.1.6. voorbeelden opnoemen waarbij zijn handelen beïnvloed wordt door leeftijdgenoten C.1.7. de gevolgen van positieve en negatieve peerpressure benoemen C.1.8. voor zichzelf opkomen bij moeilijke situaties	GROEPSDRUK C.1.6. pressiesituaties, peergroup, je eigen ik kwijt, groepsdier, het mee moeten doen C.1.7. positief: saamhorigheid, gebondenheid, Negatief: destructief, manipulatie C.1.8. kritisch durven zijn, nee durven zeggen, keuzes maken, eigenwaarde, positief zelfbeeld, eigen grenzen, weerbaarheid

C.2. Relatie	C.2.1. de betekenis van vriendschap aangeven C.2.2. omschrijven wat een relatie is C.2.3. vaardigheden herkennen in het aangaan, aanhouden en afbreken van een relatie	C.2.1. waarde, intensiteit, acceptatie, respect, waardering, opbouw positief zelfbeeld C.2.2. persoonlijke en functionele relaties, met leeftijdgenoten en niet-leeftijdgenoten, rekening houden met anderen, goede en slechte relaties C.2.3. aanspreekwijze, gespreksonderwerpen, delen van gevoelens, hobby's, respect, saamhorigheid, peers, gender, contact leggen en onderhouden Verbreidingsstof C.2.4. Gevolgen van het afbreken van een relatie: scheiding, sterfte, ziekte, weggaan, fasen van het rouwproces, emoties en gevoelens, financiële-, emotionele-, sociale en organisatorische gevolgen
---------------------	---	---

Vak	Persoonlijke Vorming	
Domein	D. Mijn thuis	
Subdomein	Doelstelling	De leerling kan....
D.1. Samenlevingsvormen	D.1.1. kenmerken van de eigen thuissituatie beschrijven D.1.2. een eigen mening verwoorden over de verschillende rollen binnen het gezin D.1.3. bestaande samenlevingsvormen onderscheiden D.1.4. kan een mening geven over verschillende samenlevingsvormen	D.1.1. samenstelling, sfeer, verantwoordelijkheid, thuissituatie, onderdrukking, verwaarlozing, arbeidsverdeling, rollen, eigen bijdrage D.1.2. communicatie volwassenen/jongeren, jongeren/jongeren, volwassenen/volwassenen, rol man/vrouw, ouders/opvoeders, kind(eren) onderling D.1.3. eenouder gezin, twee-ouder gezin, twee generaties gezin, homoseksueel gezin, alleenstaand, gebroken gezinnen D.1.4. ethiek, geloof, levensbeschouwing, levensvisie, waarden en normen, cultuur, generatieverschillen
D.2. Zorg voor thuis	VEILIGHEID D.2.1. de belangrijkste veiligheidsvoorschriften in acht nemen	VEILIGHEID D.2.1. veiligheid voor jezelf, de ander, in huis, op straat Verbredingsstof D.2.2. De meest voorkomende ongevallen in en om het huis: verwonding, vergiftiging, verbranding, verstikking, beklemming, gevaarlijke stoffen, gevaarlijke situaties in de leefsituatie D.2.3. Eenvoudige EHBO-technieken: ontsmetten, bloedstelpen, verband omdoen, pleister plakken, soorten verwondingen, spalken, kneuzingen, verstuijing, neusbloeding, hyperventileren, masseertechnieken

Vak	Persoonlijke Vorming	
Domein	E. Ik op Aruba	
Subdomein	Doelstelling	De leerling kan....
E.1. Ik in mijn bario	GEMEENSCHAPSGEVOEL E.1.1. voorbeelden opnoemen van wijze waarop jongeren een bijdrage kunnen leveren aan de buurt/samenleving	GEMEENSCHAPSGEVOEL E.1.1. sociale betrokkenheid, leefbaarheid, saamhorigheid, faciliteiten, vrijwilligerswerk, scout, hobby's, leiderschap, community building Verbredingsstof E.1.2. Gedrag in het verkeer: sociaal gedrag in het verkeer, veiligheidseisen, verkeersongelukken, ongevallencijfers (eerste doodsoorzaak onder jongeren) E.1.3. Eigen gedrag in het verkeer in relatie tot anderen: schoolroute, vervoersmiddelenkeuze, groepsgedrag, verkeersgedrag, veiligheidseisen vervoersmiddel
	TIJDSBESTEDING E.1.4. vormen van tijdsbesteding omschrijven E.1.5. zijn eigen vrije tijdsbesteding kritisch inventariseren	TIJDSBESTEDING E.1.4. vrije tijd, rust, arbeid, huishoudelijke werk, zorg, huiswerk, sport, recreatie, hobby's E.1.5. hobby's, bezigheden, activiteiten, werk, rust, ontspanning, schooltijd, huiswerk, effectief gebruiken
	E.1.6. een mening geven over de vormen van macht(misbruik) in onze samenleving E.1.7. de zorgstructuur binnen de school herkennen	E.1.6. geweld, macht, manipuleren, chanteren, discriminatie, misbruik, emotionele, sociale, lichamelijke en financiële gevolgen, gezinssituatie, peerpressure, geloof, machocultuur E.1.7. vertrouwenspersoon, zorgteam, mentor, counselor, decaan, interne begeleider, remedial teacher, adjunct begeleider, maatschappelijk werker

E.2. Gezondheid	GENIETEN E.2.1. psychische en sociale factoren benoemen die van invloed zijn op het gebruik van genotsmiddelen E.2.2. een mening geven ten aanzien van het gebruik van genotsmiddelen	GENIETEN E.2.1. alcohol, tabak, koffie, snoep, drug, peerpressure, lekker voelen, experimenteren, vluchtgedrag, waarden en normen, waarden en normen, sociale omgeving, media, financiële problemen E.2.2. voor- en nadelen van gebruik, alternatieven, alcohol en verkeer
	VERSLAVING: alcohol, drugs, tabak, medicijnen, gokken E.2.3. vormen van verslavingsproblematiek omschrijven E.2.4. aangeven hoe hij/zij zich kan beschermen tegen verslaving E.2.5. de lichamelijke., psychische en sociale effecten van drugs- en alcoholverslaving op korte en lange termijn herkennen	VERSLAVING: alcohol, drugs, tabak, medicijnen, gokken E.2.3. alcohol-, drugs-, tabak, medicijnen- en gokverslaving, persoonlijke en maatschappelijke gevolgen, peerpressure, cultuur, media, erfelijkheid, E.2.4. positief zelfbeeld, assertief zijn, kennis E.2.5. veranderde gevoelservaring, sociale verwaarlozing en afkeuring, verslaving, conditie, ziekten, reactievermogen, financiële effecten, ontweningsverschijnselen Verbreidingsstof E.2.6. Wettelijke gevolgen van het bezit en gebruik van alcohol en drugs: alcohol en verkeer, koop en verkoop, gebruik van drugs, smokkelen E.2.7. Hulpverleningsmogelijkheden voor verslavings- problematiek FADA, SAMBA, Centro Colorado, Centro Dakota
	ZIEKTEN E.2.8. de verschillende geslachtsziekten beschrijven E.2.9. maatregelen benoemen om besmetting van geslachtsziekten te voorkomen	ZIEKTEN E.2.8. AIDS, Soa's, ziektebeeld, overlijden, lichamelijke en financiële gevolgen van AIDS en seksueel overdraagbare aandoeningen E.2.9. onthouding, trouw/één partner, condoomgebruik, besmette bloed, besmette injectienaald, onwetendheid

Vak	Persoonlijke Vorming	
Domein	E. Ik op Aruba	
Subdomein	Doelstelling	De leerling kan....
E.1. Ik in mijn bario	GEMEENSCHAPSGEVOEL E.1.1. voorbeelden opnoemen van wijze waarop jongeren een bijdrage kunnen leveren aan de buurt/samenleving	GEMEENSCHAPSGEVOEL E.1.1. sociale betrokkenheid, leefbaarheid, saamhorigheid, faciliteiten, vrijwilligerswerk, scout, hobby's, leiderschap, communitybuilding Verbredingsstof E.1.2. Gedrag in het verkeer: sociaal gedrag in het verkeer, veiligheidseisen, verkeersongelukken (eerste doodsoorzaak onder jongeren)
	TIJDSBESTEDING E.1.3. vormen van tijdsbesteding omschrijven E.1.4. zijn eigen vrije tijdsbesteding kritisch inventariseren	TIJDSBESTEDING E.1.3. vrije tijd, rust, arbeid, huishoudelijke werk, zorg, huiswerk, sport, recreatie, hobby's E.1.4. hobby's, bezigheden, activiteiten, werk, rust, ontspanning, schooltijd, huiswerk, effectief gebruiken
	E.1.5. een mening geven over de vormen van macht(misbruik) in onze samenleving E.1.6. de zorgstructuur binnen de school herkennen Extra stof E.1.6. zijn eigen gedrag in het verkeer tot relatie met anderen kritisch analyseren	E.1.5. geweld, macht, manipuleren, chanteren, discriminatie, misbruik, emotionele, sociale, lichamelijke en financiële gevolgen, gezinssituatie, peerpressure, geloof, machocultuur E.1.6. vertrouwenspersoon, zorgteam, mentor, counselor, decaan, interne begeleider, remedial teacher, adjunct begeleider, maatschappelijk werker E.1.6. schoolroute, vervoersmiddelenkeuze, groepsgedrag, verkeersgedrag, veiligheidseisen vervoersmiddel, ongevallencijfers

E.2. Gezondheid	GENIETEN E.2.1. psychische en sociale factoren benoemen die van invloed zijn op het gebruik van genotsmiddelen E.2.2. een mening geven ten aanzien van het gebruik van genotsmiddelen	GENIETEN E.2.1. alcohol, tabak, koffie, snoep, drug, peerpressure, lekker voelen, experimenteren, vluchtgedrag, waarden en normen, waarden en normen, sociale omgeving, media, financiële problemen E.2.2. voor- en nadelen van gebruik, alternatieven, alcohol en verkeer
	VERSLAVING: alcohol, drugs, tabak, medicijnen, gokken E.2.3. vormen van verslavingsproblematiek omschrijven E.2.4. aangeven hoe hij/zij zich kan beschermen tegen verslaving E.2.5. de lichamelijke., psychische en sociale effecten van drugs- en alcoholverslaving op korte en lange termijn herkennen	VERSLAVING: alcohol, drugs, tabak, medicijnen, gokken E.2.3. alcohol-, drugs-, tabak, medicijnen- en gokverslaving, persoonlijke en maatschappelijke gevolgen, peerpressure, cultuur, media, erfelijkheid, E.2.4. positief zelfbeeld, assertief zijn, kennis E.2.5. veranderde gevoelservaring, sociale verwaarlozing en afkeuring, verslaving, conditie, ziekten, reactievermogen, financiële effecten, ontweningsverschijnselen Verbreidingsstof E.2.6. Wettelijke gevolgen van het bezit en gebruik van alcohol en drugs: alcohol en verkeer, koop en verkoop, gebruik van drugs, smokkelen E.2.7. Hulpverleningsmogelijkheden voor verslavings- problematiek FADA, SAMBA, Centro Colorado, Centro Dakota
	ZIEKTEN E.2.8. de verschillende geslachtsziekten beschrijven E.2.9. maatregelen benoemen om besmetting van geslachtsziekten te voorkomen	ZIEKTEN E.2.8. AIDS, Soa's, ziektebeeld, overlijden, lichamelijke en financiële gevolgen van AIDS en seksueel overdraagbare aandoeningen E.2.9. onthouding, trouw/één partner, condoomgebruik, besmette bloed, besmette injectienaald, onwetendheid

Vak	Persoonlijke Vorming	
Domein	F. Ik en de wereld	
Subdomein	Doelstelling De leerling kan....	
F.1. Rechten van het kind	F.1.1. de internationale rechten van het kind omschrijven F.1.2. de hulpverlenende instanties voor jeugd op Aruba omschrijven	F.1.1. educatie, voeding, bescherming, veiligheid, gezondheid, liefde, geborgenheid F.1.2. jeugdtelefoon, Fundacion pa nos muchanan, DAS, Voogdijraad, Fundacion guia mi, JZP, FADA
F.2. Toekomst	F.2.1. voorbeelden van de eisen voor eigen zelfstandigheid opnoemen F.2.2. zijn eigen toekomstperspectief herkennen F.2.3. zijn toekomstperspectief in daden omzetten F.2.4. verschillende beroepen in de zorg- en welzijnsector omschrijven	F.2.1. succes, ervaringen, vertrouwen in jezelf, haalbare doelen stellen F.2.2. toekomstplanning, wens en eisen F.2.3. werk, rolverdeling, taakgerichtheid, tijdsplanning, huiswerkschema, tijd vs. doel F.2.4. beroepen in de sector 'zorg en welzijn'
F.3. Media		Verbreidingsstof F.3.1. De invloed de massa-media invloed op zijn dagelijksleven: pers, media, reclame, internet, gemeenschapsgevoel, contacten, manipulatie, marketing, vooroordelen, consumentgedrag, trends F.3.2. Bescherming tegen schadelijke invloeden van massa-media: positief zelfbeeld, zelfvertrouwen, eigen waarde